

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

Стаття аналізує наявні проблеми, пов'язані з поширенням світової фінансової кризи та її прояви в аспектах людського розвитку. Автор робить спробу визначити нову методологію відтворення людського потенціалу на основі урахування досягнень світової економічної думки та наявної проблематики актуальної економічної кризи.

Постановка проблеми та її актуальність. Питання розвитку людини та її гармонізації з навколишнім середовищем зараз посідають визначальне місце в структурі трансформації економічних відносин. Еволюційний поступ розвитку цього аспекту світової науки був частково зруйнований фінансовою кризою, що переросла у кризу загальноекономічну. Саме тому, в сучасних умовах, як ніколи актуально постає питання щодо методології розробки заходів з приводу відтворення та зростання людського потенціалу в умовах сучасного економічного хаосу. Новітні прояви світової кризи, її непрогнозованість та специфіка прояву у кожній конкретній країні, вимагають посилення уваги до усіх напрямів економічної думки та заходів економічної політики, які знало людство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми методології економічних досліджень системно досліджують В. Геєць, А. Гальчинський, Ю. Пахомов, В. Новіцький, П. Єщенко, Б. Заблоцький, Ю. Бажал, А. Чухно та ін. Проблемам людського розвитку та людського потенціалу присвячені багаточисельні праці таких відомих науковців, як О. Стефанишин, В. Мандибура, О. Грішнова, Е. Лібанова тощо. До сьогоднішнього дня був відсутній системний підхід в аналізі економічної політики, спрямованої на подолання світової фінансової кризи в сфері людського розвитку, зокрема через нерозуміння її природи та варіативності форм прояву у різних країнах.

Метою статті є формування теоретико-методологічних передумов короткострокової системи заходів щодо відтворення людського потенціалу України в умовах світової фінансової кризи.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на багаторазове використання словосполучення „людський потенціал” у науковій та публіцистичній літературі, на сьогодні не існує єдиного узгодженого тлумачення цієї відносно нової економічної категорії. Так, О. Стефанишин пропонує таке тлумачення: „Людський потенціал – це сукупні здібності та уміння індивідів (вроджені, набуті або ж утрачені) до інтелектуальної, творчої, розумової, економічної, культурної діяльності задля індивідуального та суспільного розвитку” [7, С.10]. Б. Заблоцький вважає, що: „Людський потенціал визначається чисельністю населення працездатного віку, його професійною структурою, кваліфікаційним рівнем, освітою, станом здоров'я тощо” [3, С.56]. На його думку, він є однією з ресурсно-виробничих ознак

національної економіки. Автор пропонує ширше тлумачення цієї категорії і включає до нього все наявне населення країни та усю сукупність економічних потенцій і потреб населення у соціальному захисті.

З точки зору соціально-економічного застосування, людський потенціал включає у себе: спроможність до підприємницької діяльності, обсяг майбутніх кредитних угод, обсяг посередницьких операцій, кількість фізичної та розумової праці, що може бути витрачена у майбутньому тощо, у відповідності до економічного покликання кожної конкретної людини.

Математично, людський потенціал може бути виражений так

$$\text{ЛП} = (\text{ЧН} \times \text{ЕФ}) \times k,$$

де ЧН – сукупна чисельність населення;

ЕФ – соціально-економічні функції, які виконує наявне населення на певний момент;

k – гіпотетичний коефіцієнт зростання добутку, або окремих складових; він не може дорівнювати нулю.

Так, зростання людського потенціалу може відбуватись як за рахунок зростання чисельності населення так і за рахунок посилення застосування людиною своїх економічних функцій.

Велике значення при цьому матимуть наступні показники:

1. Чисельність населення та тенденція до його руху у динаміці.
2. Середній обсяг економічних функцій, що виконує одна людина.
3. Частка непрацездатного населення непрацездатного віку в структурі людського потенціалу.
4. Частка жінок репродуктивного віку в структурі чисельності населення.
5. Частка реалізованих підприємницьких здібностей (за виключенням тіньового сектору).
6. Частка реалізованого творчого таланту.
7. Тривалість життя людини.
8. Тривалість спроможності самозабезпечення людини.

Нагромаджений обсяг здібностей людського потенціалу може суттєво перевищувати математичну суму спроможностей окремих особистостей, через суспільний характер розвитку людини, поділ, спеціалізацію та кооперацію праці, суперечності розвитку людського потенціалу.

Фінансова криза була викликана, в тому числі, надмірним захопленням теорією нової економіки, яка характеризується домінуванням сфери послуг та визначенням науки як головної продуктивної сили суспільства. Подальші глобалізаційні процеси посилювали процеси розшарування окремих суспільств за рівнем техніко-економічного розвитку, призводячи до подальшого розриву в рівні конкурентоспроможності національних економік. Провідні ідеї теорії постіндустріальної економіки при цьому не враховували (і не враховують зараз) загальносвітовий низький

рівень писемності, жахливий стан харчування та забезпечення питною водою майже третини населення земної кулі.

Стверджуючи, що товарно-грошове господарство переростає у товарно-кредитне, провідні науковці ігнорували проблему рентабельності сільського господарства, яке є збитковим в принципі, проте створює сукупний товар, попит на який є нееластичним; проблему обмеженості потреб значної кількості населення засобами задоволення фізіологічних потреб і принциповим небажанням особистого розвитку; не зважали на посилення шахрайства та злочинності, які зростають одночасно з посиленням розумових здібностей людини та приносять шкоду, яка зростає в геометричній прогресії; вважали неможливим посилення техногенних ризиків, кожен з яких може потенційно стати останнім для певної території, нації або людства взагалі.

Протягом багатовікової історії людина була фактором виробництва, а її життя визначалося матеріальними потребами і матеріальними інтересами. Мотивацією до праці була бідність, потреба виживання [10, С.4]. Віра у світле майбутнє через розвиток кредиту та всебічне зростання інформації останнім часом, були позбавлені аналізу внутрішньої структури мотивації та мислення людини, її первинного архетипу як біологічної істоти, діяльність якої визначається інстинктами та рефлексами. Мораль, солідарність, духовність та співчуття є набутими характеристиками людини, які мають властивість до зникнення в умовах появи загрози її існування. Вони не визначають стратегію існування людства, а є лише невеличкими гілками на дереві розвитку людства.

Доволі значна увага приділяється тому, що „Інформація і знання як головний виробничий ресурс характеризуються принципово новими рисами. На відміну від традиційних факторів, які були матеріальними, обмеженими, в процесі виробництва зношувалися фізично і морально, зникали й переставали існувати, інформація і знання за своєю природою нематеріальні, необмежені і в процесі використання не зношуються, не зникають, а поширюються дедалі більше [9, С.13]”. Проте інформація не може існувати відокремлено від матеріального виробництва, а значить говорити про руйнацію закону вартості зарано! І людству слід навчитись розуміти сучасну потребу триєдиної економічно-соціально-екологічної ефективності виробництва та усвідомити, що їжа, одяг та навіть інформаційні носії не можуть бути виготовлені за рахунок виключно інформації.

Криза міждержавних відносин, яка сформувалася внаслідок руйнації національних ринків, продемонструвала скорочення попиту на продукцію вітчизняних експортерів, що зумовлено в тому числі її низькою якістю. Погіршення стану на світових ринках призвело до погіршення рівня платоспроможності населення України, потрапляння у кредитну пастку, що зумовило подальшу кризу розвитку людини в нашій державі. Слід сказати, що наслідки фінансової кризи виявилися різними для окремих країн Євросоюзу. На відміну від поширеної думки про загальне зростання безробіття, порівняно з жовтнем 2007 року, у жовтні 2008 році

спостерігалось скорочення його рівня у певних країнах. Зокрема це мало місце у: Португалії (7,8 % у 2008 році проти 7,9 % у 2007 році), Німеччині (7,1 – 8,1%), Бельгії (6,6 % – 7,1 %), Чехії (4,4 % проти 4,9 %), Австрії (3,0 % – 4,3 %), Нідерландах (2,5 % – 2,9 %). Але найбільший темпи скорочення безробіття продемонстрував найближчий сусід України Польща. Так, його обсяг скоротився там з 8,7 % у 2007 році до 6,7% у 2008 році, і це при тому, що в цілому, загальний показник безробіття по країнах Євросоюзу зріс за цей період з 7,2 % до 7,7 % [8, С.44]. Це свідчить про нерівномірність проявів фінансової кризи, її індивідуальну специфіку та наявність різних шляхів щодо її подолання.

В більшості країн світу спостерігається скорочення загального рівня цін, в Україні триває підвищення цін на продукти харчування, на усі можливі види банківських послуг (що відбувається всупереч укладеним договорам та чинного законодавства), підвищення плати за комунальні послуги. Отже, будь-який прояв капіталу, приватного чи державного, усіма можливими способами здійснює економічне знищення вітчизняного людського фактору. Все це зайвий раз підтверджує неодноразово доведену теорему про дикий первісний стан розвитку підприємництва в Україні та моральне уродство представників та власників українського капіталу.

Світова практика доводить, що країни з високим рівнем захворюваності зазвичай відчувають багато складностей на шляху до економічного прогресу. І навпаки, найбільш великі злети в історії економіки супроводжувалися успіхами у суспільній охороні здоров'я [6, С.8]. Україна і до цього моменту характеризувалась незадовільним станом сфери охорони здоров'я, поширенням інфекцій СНІДу і туберкульозу та скороченням тривалості життя населення. З цієї точки зору передумови для суттєвого економічного стрибка у країні з'являться лише після надання пріоритетної уваги сфері медицини, діагностики та профілактики захворювань.

Еволюційний погляд на сутність економічної теорії розвитку тісно пов'язаний з концепцією економічної генетики, яку вперше сформулював М.Д. Кондратьєв. Він писав: „Основними розділами номографічної економічної теорії можна вважати статику, динаміку й генетику. ... Сучасна методологія економічної науки окреслює та намагається констатувати тільки поняття економічної статистики та динаміки. Лише після цього ми висунемо поняття економічної генетики й обґрунтуємо підмурок необхідності трьохчленного розділення номографічної теорії” [1, С.104-105]. Враховуючи, що визначальним чинником розвитку економіки є людина, її стан, прагнення та уподобання, додаткової методологічної уваги слід надати саме економічній генетиці, як чинника, що враховує наслідки нагромаджених тенденцій а не лише низки певних подій, як це досліджує економічна динаміка.

Автор рекомендує зробити невеликий огляд концепцій та поглядів на людській потенціал (табл. 1), і проаналізувати напрямки, які традиційно не вважаються корисними при дослідженні цього явища.

Таблиця 1

Погляди на людський потенціал представниками різних шкіл і течій

Школа / напрям	Сприйняття людського потенціалу	Висновки щодо форм та потреби його відтворення
Думка стародавнього світу (узагальнення)	Людський потенціал не є однорідною масою, він поділяється на вільних і рабів, на касты і класи, своїх та чужинців, вимагає різного підходу в розрізі ставлення до нього	Розглядається необхідність раціонального використання рабів для виконання ними виробничих функцій. Форми відтворення: обережність використання рабів, їх придбання, завойовницька активність
Меркантилізм	Людський потенціал розділений на мешканців країни та іноземців – останні мають набагато менше прав. Людський потенціал є джерелом накопичення багатства, провідним класом при цьому виступають торговці	Відтворення може відбуватись опосередковано через активізацію міжнародної торгівлі та через управління військовими конфліктами
Класична політична економія	Людський потенціал є головним джерелом сплати податків, робочої сили, базою для поділу праці та створення національного багатства, джерелом соціальної активності. Його чисельність визначає відсоткову ставку та обсяги конкуренції, розмір та диференціацію земельної ренти, швидкість зростання капіталу та обмежується обсягами продуктів харчування. Започатковуються основи нематеріального аналізу людини	Може бути реалізована за рахунок примусової імміграції, збільшення заробітної плати, здійснюється автоматично через механізм „невидимої руки”. Також розглядаються варіанти зростання влади людини над природою, зміцнення безпеки особистості і власності

Школа соціалістичного напрямку	Вперше людський потенціал сприймається як однорідна єдність, всесильна і знаюча істота, яка в той же час вимагає соціальної допомоги. Велике значення відводиться знанням	Заперечується механізм саморегулювання класиків, акцентується увага на ролі держави, поєднанні фізичної праці з розумовою, заняттях мистецтвом і наукою. Акцентується увага на необхідності його відтворення, в числі шляхів наводяться пропозиції щодо владнання протиріч між працею і капіталом, створення моделі справедливого суспільства
Марксизм та соціал-демократія	Головним проявом людського потенціалу є праця, він використовується в якості категорії „суспільство”, яка наділена не лише економічними властивостями. Загальною закономірністю капіталістичного суспільства є експлуатація людського потенціалу	Визначає необхідність відтворення, в тому числі через жертвування певних поколінь своїм добробутом на користь наступників; велике значення надається неекономічним чинникам
Історична школа	Використовує термін „нація” і зародки макроекономічного аналізу. Людський потенціал при цьому є результатом еволюції та передумовою майбутнього, включає в себе національні та ментальні особливості	Визначає необхідність відтворення, в тому числі через жертвування певних поколінь своїм добробутом на користь наступників; велике значення надається неекономічним чинникам
Маржиналізм	Не розглядає людський потенціал як сукупну категорію, акцентує увагу на окремих його одиницях, зокрема виробниках і споживачах	Окрему увагу приділяє значенню обсягів та корисності споживання певних одиниць товарів

Неокласична теорія	Людський потенціал – сукупність економічних функцій, які виконує людина, визначальна передумова економічного зростання. Він є динамічним чинником, суттєве значення в його структурі посідає накопичення знань	Відтворення спроможне відбуватись автоматично через нагромадження капіталу та ефективний розподіл ресурсів, підвищення загального добробуту, вперше акцентується увага на екологічному факторі відтворення.
Кейнсіанство	Людський потенціал – це активна, динамічна категорія, головною складовою якої є взаємне піклування членів сімей один про одного	Відтворення є необхідним і має здійснюватись через управління структурою доходів і заощаджень а також збільшення державою обсягу державних закупівель
Інституціональний напрям	Людський потенціал є психологічною категорією, поведінка якої характеризується інстинктами та застосуванням інтуїції, головною складовою людського потенціалу є знання.	Продовження сумнівів щодо необхідності відтворення, до способів відносять: еволюцію та соціально-психологічну трансформацію, збільшення витрат на освіту
Неоліберальна школа XX століття	Людський потенціал є фізичною категорією, головною складовою якої є підприємницькі здібності, роль знань при цьому не є визначальною, однак людський потенціал виступає як їх носій та носій морально-етичних установок і має психологічні характеристики	Відповідальність за відтворення покладається на саму людину – через управління рівнем власного споживання, та на державу – через прогресивне оподаткування й перерозподіл доходів на користь бідних, розширення можливостей вибору людини

Найбільший внесок в теорію розвитку людини зробили неоліберальна та інституціональні школи економічної думки. Видатний німецький вчений *Альфред Мюллер-Армак* (1901 – 1978) увів поняття „*соціальне ринкове господарство*”, наполягаючи на принципі соціального вирівнювання в

процесі дії ринкового механізму. Так він вважав ефективним інструментом „соціальної компенсації” прогресивне оподаткування осіб з високими доходами та їх перерозподіл на користь малозабезпечених у вигляді бюджетних дотацій на утримання дітей, житлових субсидій, будівництво житла тощо [5, С.353]. Ефективними формами соціального вирівнювання він вважав соціальне страхування та формування соціальної інфраструктури.

Лауреат Нобелівської премії з економіки (1971 р.) *Кузнець Саймон Сміт* (1901 – 1985) надав нове і поглиблене розуміння економічної і соціальної структури та процесу розвитку. Він увійшов в історію, зокрема, як творець теорії будівельних циклів, тобто коливань тривалістю 18-25 років, що пов'язані з періодичним оновленням житла і деяких виробничих споруд. Основне пояснення цього явища він вбачає у демографічних процесах [5, С.466]. На відміну від його попередників у справі дослідження економічного зростання, Кузнець більшу увагу приділяє соціальному чиннику, тобто інтенсифікації розвитку за рахунок нематеріальних чинників.

Розвиток *теорії інформаційного суспільства* продовжив серію інституціональних досліджень, визначаючи інформацію як головний чинник соціально-економічного руху. Австрієць, який пізніше жив та викладав у США *Фріц Махлуп* (1902 – 1983), виявив роль індустрії знань у формуванні людського капіталу і прискоренні соціально-економічного розвитку суспільства [5, С.506]. Формуючи загальновизнаний рецепт економічного розвитку сьогодення „від знання економіки – до економіки знань”, Махлуп поділяє індустрію знань на 5 секторів: освіту (найбільший сектор, що включає в себе й самоосвіту), систему науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, засоби інформації і комунікації (в тому числі друкарні, кіно, театр), інформаційні та контрольні машини і сигнальні системи, різноманітні консультативні служби і служби з обробки, звітності та передачі даних.

Вітчизняні вчені Л. Дідківська та Л. Головка вважають, що в умовах постіндустріальної економіки роль держави в процесі макроекономічного стимулювання інноваційної діяльності є набагато вищою ніж в індустріальній, в якій переважна роль надається ринковим регуляторам [2, С.142]. Автор не погоджується з таким твердженням, і є переконаним, що в умовах постіндустріальної економіки економічна роль держави суттєво зменшується, трансформується. Притаманні їй функції виконують управління місцевої общини, економічний світогляд та громадська позиція мешканців. Проте досягти такого стану можна лише через задоволення первинних потреб і ліквідацію ризиків знищення української нації.

Перші системні школи економічної науки, *меркантилізм* та *фізіократія* приділяли увагу, відповідно, проблемам організації торгівлі та забезпеченню припливу валюти до країни і ефективній організації сільськогосподарського виробництва та її визначенню в якості домінуючого продуктивного класу. Підвищення господарської уваги до особистих присадибних ділянок та стихійний перехід до бартерних операцій, який отримує поширення в умовах обмеження грошової маси активізують

значення повернення до цих концепцій економічної теорії та деталізацію їх вивчення.

Завершувач класичної традиції в англійській політичній економії *Джон Стюарт Мілль* (1806 – 1973) розглядаючи природу і наслідки прогресивного розвитку зробив наступні висновки стосовно ролі в них людського потенціалу. Суспільство розвивається прогресивно за умов: зростання влади людини над природою, зміцнення безпеки особистості і власності, розвитку ділових здібностей основної частини людства, поширення і поглиблення кооперації тощо [4, С.265]. Умови розвитку українського суспільства складаються таким чином, що визначальним чинником економічного добробуту нації стає *принцип економічної солідарності*, тобто урахування потреб, вимог та зацікавленостей інших осіб. Дотримання цих вимог після ефективної організації внутрішнього господарювання поширюється й на міждержавні відносини, які заперечують можливість жорсткого протекціонізму в сфері міжнародної торгівлі.

Маржиналізм виник як напрям перегляду ідей класичної школи на новій мікроекономічній методології. Уникаючи питань об'єктивного ставлення до відтворення людських ресурсів, маржиналісти сконцентрували свою увагу на можливостях задоволення потреб особистості та аналізу оптимального стану споживача, який не дозволить погіршувати його здоров'я через надмірне споживання та погіршення стану людського потенціалу. Однак, в процесі розробки адитивного способу обчислення загальної корисності австрійський економіст *Ейген фон Бем-Баверк* (1851 – 1919) в якості моделі використовував такі елементи, як продовження життя, збереження здоров'я та споживання різних товарів.

Висновки. Інформаційному, культурному та суспільному зростанню людського потенціалу передують потреби задоволення первинних фізіологічних потреб, зокрема продуктів харчування, одягу, спроможності забезпечення ліками та медичними послугами. Відтак на передній план виходить *методологічний принцип кумулятивного нагромадження* та використання надбань усіх шкіл економічної теорії та заходів у структурі господарської практики на усіх рівнях. Доволі серйозне значення у цьому напрямі слід приділити вивченню досвіду шкіл фізіократів, меркантилістів та школи граничного аналізу, які забезпечують, відповідно, виробництво продукції, її постачання та регламентують обсяги споживання найнеобхідніших товарів. Все це має здійснюватись за генетичним принципом, враховуючи наявні процеси та минулі події, формуючи таким чином економічну генетичну пам'ять української держави.

Подальші дослідження у зазначеному напрямі, поширять коло економічної участі людини у процесах еволюційного розвитку, дозволять ширше застосовувати економічний інструментарій у дослідженні проблем суспільного розвитку.

Список використаної літератури

1. Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін : навч. посіб. / Ю. М. Бажал. – К. : Заповіт, 1996. – 240 с.
2. Дідківська Л. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л. Дідківська, Л. Головка. – К. : Знання-Прес, 2000. – 213 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
3. Заблоцький Б. Ф. Перехідна економіка : посіб. / Б. Ф. Заблоцький. – К. : ВЦ „Академія”, 2004. – 512 с. (Альма-матер).
4. Історія економічних учень : підруч. : у 2 ч. / за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2006. – Ч. 1. – 582 с.
5. Історія економічних учень : підруч. : у 2 ч. / за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2006. – Ч. 2. – 575 с.
6. Кизима І. С. Стимулювання ефективної праці у сфері охорони здоров'я : монографія / І. С. Кизима. – Кіровоград : „КОД”, 2008. – 226 с.
7. Стефанишин О. В. Людський потенціал економіки України (політико-економічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.00.01 „Економічна теорія та історія економічної думки” / О. В. Стефанишин. – Львів, 2007. – 37 с.
8. Фокус. – 2008. - № 49 (112). – С. 44.
9. Чухно А. Інституціоналізм : теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 4-13.
10. Чухно А. Інституціоналізм : теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 7. – С. 4-12.